

МИКОЛА ВЕГЕШ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА і НІМЕЧЧИНА

(1938 – 1939 рр.).

Рецензент: ПАЛЬОК В.В., кандидат історичних наук, доцент
Ужгородського державного університету.

Автор досліджує економічні і політичні відносини між Карпатською
Ук

Автор досліджує економічні і політичні відносини між Карпатською Україною і
Німеччиною в 1938-1939 рр. Праця, побудована на матеріалах архівів України, Росії і
Чехії, з нових позицій висвітлює українсько-німецькі відносини напередодні другої
світової війни.

Спонсор видання: МП „Олена“, с. Дубове Тячівського району (дирек-
тор – І.І. ГАБОР).

1. УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ

ПЕРІОДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Протягом ряду десятиліть, завдяки зусиллям офіційної радянської історіографії, в уяві українців склалося псевдонаукове враження про стосунки, які встановилися між урядами Карпатської України та Німеччини в 1938-1939 рр. Перед радянськими істориками ставилося єдине завдання: знаючи негативне відношення людей до фашизму, скомпроментувати уряд, який очолював Августин Волошин. Необхідно погодитися з твердженням сучасного українського дослідника В. Худанича, що „у 1938-1939 рр. не було ні одного керівника європейської держави, який би не підтримував дипломатичних відносин з Гітлером. Не був винятком і Волошин”¹.

Уже з перших днів свого прем'єрства (26 жовтня 1938 р.) А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Станом на 13 лютого 1939 р. німецька національна меншість в краї становила 8715, або 1,60% населення². Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким „всім громадянам німецької народності без огляду на їх державну приналежність дозволено організувати в „Німецькій партії” по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом”³. Інженер Е. Ольдофреді, як представник німецької національної меншини, 27 січня 1939 р. був включений до списку послів майбутнього українського парламенту Закарпаття⁴.

Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій у краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Г. Гофман. А. Волошин сподівався, що „його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас” .

Необхідно відзначити, що уряд Німеччини кілька разів відкладав відкриття свого консульства в Карпатській Україні. Зокрема, ще 19 листопада 1938 р. міністр закордонних справ Німеччини Й. Ріббентроп повідомляв посла цієї країни в Празі Е. Вермана: „Згідно з наказами фюрера й до нового наказу необхідно проявити стриманість у словацькому й карпато-українському питанні. З цієї причини пресі були дані інструкції нічого не публікувати про події у Карпатській Україні. Крім того, питання про створення

генерального консульства в Хусті відкладається”⁶. Аналогічне твердив радник посольства Німеччини в Польщі Р. фон Шеліга: „Побоювання Польщі, а саме, що Німеччина має намір зробити з Підкарпатської Русі зародок Всеукраїнської держави, немає ніякої підстави. Німеччина вже дала розпорядження, спрямовані на те, щоб не створювати таке враження. Підкарпатська Русь збереже свою незалежність у рамках Чехословаччини і не гратиме ніякої ролі в міжнародній політиці”⁷.

Уряд фашистської Німеччини, заграючи з кабінетом Волошина, відкрив у Хусті своє консульство. Закарпатцям було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що, в деякій мірі, зменшило безробіття. Уряд Волошина так захопився цією пропозицією, що навіть 6 березня 1939 р., тобто за 8 днів до окупації краю угорськими військами, вирішував питання про виготовлення 10 тисяч закордонних паспортів⁸. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу, А. Волошин просив Г. Гофмана „передати... славному вождеві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт”⁹. Після рішень Віденського арбітражу 2 листопада, 1938 р., у маніфесті „Український народі Підкарпаття!”, Августин Волошин від імені Першої Української (Руської) Народної Ради впевнено заявив: „... З радістю сповіщаємо То”, що границі нашої Підкарпатської Держави тепер забезпечені Німеччиною, Італією, Аглією та Францією. Польща та Мадярщина прийняли до відома умову, якою зобов’язалися не втручатися до наших внутрішніх справ”¹⁰. Однак всі ці надії виявилися марними.

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд Карпатської України чітко притримувався пронімецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії фашистської Угорщини. Зроблене нами твердження підтверджується матеріалами „особової справи А.І. Волошина”, яка знаходиться в Центральному Архіві Міністерства Державної Безпеки в Москві. Даючи відповіді на запитання слідчого НКВС майора Вайндорфа, А. Волошин однозначно заявляв: „Уряд Підкарпатської Русі ставило завдання створення автономної Закарпатської України і орієнтувалося на фашистську Німеччину, тобто в останній ми бачили силу, яка зможе забезпечити недоторканість території Закарпатської України. Хочу відзначити, що становище Німеччини на той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі просити Німеччину про охорону кордонів проти окупації краю угорцями”¹¹.

Крім міжнародного фактору у проведенні Волошином такої політики певну роль відігравала українська націоналістична еміграція, зокрема, прихильники І. Полтавця-Остриниці та гетьмана в екзилі П. Скоропадсько-

го. Вони постійно вносили свої поради, зауваження. Наприклад, 25 жовтня 1938 р. Організація Українського Вільного Козацтва, очолювана полковником І. Полтавцем-Острияницею, що знаходилася у Франції, писала в листі до Волошина: „Гадаємо, що перестанете плекати стару невдалу московсько-антантську політику, а станете на шлях добросусідського порозуміння з Німеччиною”¹². Що стосується названої організації, то наприкінці 30-х років вона переродилася в невелику націонал-соціалістичну групу, повністю прийнявши фашистську ідеологію і практику¹³. Сучасний дослідник історії другої світової війни В. Косик вважає, що організація, очолювана І. Полтавцем-Острияницею, була нечисельною і, фактично, не мала жодного контакту з націоналістичними організаціями України¹⁴. Не дивно, що А. Волошин на листа полковника не відповів.

Певну роль у зближенні уряду А. Волошина з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівників Галичини від польського гноблення. Саме на їх прохання в краї з’явилися німецькі військові радники, які спричинилися до формування місцевих збройних сил. Відомо, що після відвідин Праги, А. Мельник, який тоді очолював ОУН, побував на Закарпатті. В листопаді 1938 р. він, німецький консул Г. Гофман, С. Россоха та І. Роман приїхали до Перечина, де відбулася таємна нарада. Їх приїзд був зафіксований чехословацькою службою безпеки, однак про що йшла мова у приміщенні перечинської школи – невідомо. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі¹⁵. Не викликає жодних сумнівів у тому, що між ОУН і німецькими спецслужбами існували тісні стосунки. „Сьогодні справа ясна, – писав політичний референт ОУН З. Книш, – Ріхард Ярій виконував німецькі доручення. Німеччина була заінтересована в мирній ліквідації Карпатської України... при допомозі Ярого саботувала транспорт зброї”¹⁶.

Карпатські січовики нерідко проходили стажування в Німеччині. Чому саме там? Відповісти на це питання допомагає доповідна записка офіцера чехословацької розвідки Шромек. Її автор доводив, що вже в жовтні 1938 р. встановились тісні стосунки між українськими націоналістами і абвером. Шромек писав, що 28 жовтня 1938 р. „до Ужгороду прийшов німецький редактор Е. Меркен („Фелькішер Беобахтер”), котрий живе в Берліні. Кожний день проводить зустрічі з діячами українського напрямку, шукає здібних українських агітаторів, яких посилав до Праги в німецьке посольство, де вони одержують німецький паспорт і йдуть в Німеччину. Там одержують вишкіл. Вони, згідно з планами Гітлера, мають розбити Польщу”¹⁷. Навіть після трагедії Карпатської України, Німеччина продовжувала використовувати карпатських січовиків у своїх цілях. Документи, які

зберігаються в архівах Праги, дають можливість встановити кількість січовиків, зокрема, вихідців з Галичини, які вирішили їхати до Німеччини. Словацький підполковник Дов називав 500 січовиків¹⁸. В ряді документів йдеться про переїзд січовиків до Німеччини, на Жіліну¹⁹. Необхідно відзначити, що українські вояки не мали вибору: або їхати до Німеччини, або повертатися до Польщі. Зрозуміло, що від останньої пропозиції вони категорично відмовились.

Уряд Угорщини кілька разів звертався до Гітлера з притязанням на Закарпаття. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М. Горті, яка „започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил”²⁰. Однак на перших порах Гітлер не давав згоду на відкриту інтервенцію і її уряд обмежився засиленням терористичних груп на міста і села Карпатської України. Напади терористів були настільки масовими, що А. Волошин змушений був кілька разів звертатися до німецького канцлера. Якою була реакція Гітлера?

23 листопада 1938 р. група закордонних журналів відвідала закарпатські села Вучкове, Торунь, Присліп, Синевирську Поляну, які найбільше постраждали від польських нападів. До складу делегації входив також німецький консул Г. Гофман, який „усе оглянув, сфотографував не тільки місця нападів, але і речі та зброю терористів, яку залишили на місцях”²¹.

27 листопада 1938 р. „Нова свобода” повідомляла: „Влада Німеччини сьогодні вислала ноти мадярській й польській владам, у яких... протестує проти... висилання терористів польським генеральним штабом з Осмолоди на Карпатську Україну”²².

Ці, та деякі інші факти, свідчили про те, що Німеччина зацікавлена в існуванні автономного Закарпаття. Складалося таке враження, що Третій Рейх не дозволить Угорщині захопити Карпатську Україну. Це ввело в оману і пресу Галичини. Газета УНДО „Діло” помістила на своїх сторінках оптимістичне повідомлення „Німеччина не допустить до замаху на Карпатську Україну”²³. Підтвердженням такого висновку львівський часопис „На переломі” вважав появу в краї німецьких військових фахівців, які допомагали формувати окремі січові загони на зразок нацистських військ СС²⁴.

Сучасні історики, на основі архівних документів, чітко простежили основні етапи розпаду Чехословацької Республіки²⁵, а тому нема необхідності детально на цьому зупинятися. Ми обмежимося тільки деякими міркуваннями з цього приводу.

10 березня 1939 р. чехословацька влада розпустила автономний уряд Й. Тісо і ввела в Словаччині військове становище. 13 березня Тісо був викликаний в Берлін, де його поставили перед вибором: або негайне відо-

кремлення від Чехословаччини і створення держави, що орієнтуватиметься на Німеччину, або окупація Словаччини Угорщиною. 14 березня Тісо скликав Сейм, який проголосив Словаччину самостійною і незалежною державою²⁶. На думку англійського історика У. Шірера „існування Чехословацької республіки часів Масарика і Бенеша закінчилося. Перелякані лідери в Празі знову зіграли на руку Гітлера – почався останній акт чехословацької трагедії”²⁷. Трагедія Чехословаччини продовжувала трагедію Карпатської України. Отже, Сойм Карпатської України починав свою роботу тоді, коли доля країни вже була вирішена.

Проголошення Словаччини самостійною державою свідчило про розпад федеративної Чехословацької Республіки. Саме ця подія змусила уряд, очолюваний А. Волошином, прискорити акт проголошення незалежності Карпатської України. Ще до відкриття Сойму, карпатський прем'єр-міністр проголошує самостійність і повідомляє про це Берлін. „Ми проголошуємо незалежність Карпатської України й просимо захисту в Німецького райху, – писав у телеграмі Гітлеру А. Волошин. – Одночасно інформуємо вас, що угорські війська сьогодні о 6 годині перейшли кордон поблизу Мукачева...”²⁸. Посол Франції у Берліні Кулондр у листі до міністра закордонних справ країни песимистично висловився з цього приводу: „... Події у Словаччині знайшли зразу відгос у Підкарпатській Русі; пан Волошин своєю чергою проголосив незалежність свого краю, якого ситуація здається надзвичайно складною. Справді, у ході перестрілок з чеськими елементами, угорські війська проникли на територію рутенів, в той час, коли уряд Будапешта направив у Прагу ультиматум, вимагаючи негайного виводу чеських військ з Підкарпатської Русі. Зі свого боку, пан Волошин телеграмою домагається допомоги й підтримки Рейху й Італії. Мало вірогідно, що ці дві країни приймуть таке прохання...”²⁹.

Таким чином, доля Закарпаття не залежала від його уряду. Навколо краю йшла міжнародна гра, планувалися і проводилися різні політичні комбінації, які закінчилися тільки 12 березня 1939 р.³⁰. Вже наступного дня німецький посол в Бухаресті Ердмансдорф повідомив Горті і прем'єр-міністра Телекі про дозвіл Гітлера на захоплення Угорщиною Карпатської України одним ударом”³¹. Регент М. Горті піддесливо відповідав Гітлеру: „Ваша Екселенціє!

Сердечно дякую!

Я не можу ніяк виразитись, який я щасливий, бо ж ця життєдайна територія для Мадярщини – я нерадо вживаю великих слів – фактично є справою життя.

Не дивлячися на анших 5-ти тижневих рекрутів, беремося до справи з великим ентузіазмом. Доручення вже видано. В четвер, 16-го цього місяця, відбудеться прикордонний інцидент, а в суботу рушить великий наступ. Я ніколи не забуду цей доказ приятельства й Ваше Ексцеленсія може вічно рахувати на мою крицеву вдячність”³².

Йдучи на такий крок, Гітлер, звичайно, розумів, що втрачає союзника в особі українців, зокрема, Галичини, які дивились на Карпатську Україну як на п'ємонт. Відомо і те, що певна частина німецького генералітету не розділяла думок Гітлера з приводу Карпатської України. Радник управління міністерства закордонних справ Німеччини Клейст заявив: „... Я весь час намагався захистити Закарпатську Україну. Я вказав на значення, яке вона має для німецьких планів на Сході. Я підкреслював, що обурення українців Німеччиною буде величезне, якщо ми віддамо Закарпатську Україну Угорщині. Нарешті, я вказав, що ми не можемо раптово розірвати стосунки з українцями після того, як пробудили в них, особливо утворення Закарпатської України, великі сподівання як на допомогу, так і на підтримку з боку Німеччини. Ці аргументи не справили на Гітлера ніякого враження. Як сказав мені Ріббентроп, Гітлер обмежився тим, що заявив у відповідь: „Це трагічно, але це неминуче”³³. Аналогічної думки притримувався й інший соратник Гітлера А. Розенберг. „Та велика довіра, говорив він, – яку українці відчували у всі часи до Німеччини, не повинна бути зраджена. В протилежному випадку виникає загроза, що наша політична ідея не буде досягнута і німецька кров проллється марно”³⁴.

В ніч з 15 на 16 березня 1939 р. А. Волошин виїхав з Хуста в Клуж (Румунія), а звідти в Темешуара. Відвідав Белград і Загреб, Цирквеницю і Відень, після чого з'явився в Берліні³⁵. Він продовжував покладати надії на Гітлера. Для кореспондента львівської газети „Нова зоря” було несподіванкою, що він ще сподівається на німецький протекторат: „В Берліні зібралось багато емігрантів з Карпатської України, з Волошином, Реваєм і Ключураком на чолі, які переговорюють з німецьким правительством у справі натиску на Угорщину, щоб вона дозволила українцям знайти точку спертя на Карпатській Україні. Се дивно супроти попередньої заяви Волошина („Німці нас зрадили”) і трудно пересудити вислід тих переговорів”³⁶. Названа газета зафіксувала на своїх сторінках участь А. Волошина у богослужінні в Берліні, де „він вписався на листу як Президент Карпатської України з осідком в Хусті”³⁷.

Переважає більшість сучасних істориків на цьому припиняє політичну діяльність А. Волошина та членів його уряду. На наш погляд, заслуговує на увагу твердження Р. Офіцинського: „Природньо, що в силу обставин

і відчуваючи відповідальність за подальшу долю вітчизни, оточення А. Волошина мусіло звертатися до одного з двох вершителів державних устоїв у Середній та Східній Європі – Німеччини. Радянський Союз не викликав жодної довіри і симпатій... У час культу сили мало чим допомогти міг розум. Мирні договори, права людини перетворились у фікцію, стали набутками тлінними, минувшими. Проте уряд Карпатської України в екзилі не переставав жити попередніми гуманістичними традиціями, хоча і мусів постійно розчаровуватися „дипломатією подвійної моралі” з боку Німеччини...”³⁸.

Проживаючи в Празі (1939–1945 рр.), А. Волошин та його соратники, через своїх довірених осіб німецької національності, не припиняли стосунки з впливовими діячами третього рейху. Їх діяльність зводилася, як правило, до написання меморандумів до Гітлера і Ріббентропа, хоч відповідей на них вони так і не одержали. „Особлива справа Волошина” містить два такі референдуми (можливо їх було і більше): від 30 листопада 1939 р. і 11 липня 1941 р. Головною метою авторів меморандумів було звільнення Карпатської України від угорських військ. Це визволення повинні були принести в наш край полки німецького вермахту³⁹.

2. УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТОСУНКИ

В 1938-1939 рр.

Соціально-економічне становище Карпатської України в жовтні 1938-березні 1939 рр. було надзвичайно важким, країна переживала економічну кризу. Особливо воно погіршилося після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., коли від краю відійшли до Угорщини найбільш розвинуті в економічному відношенні південні райони країни. Одна з великих країн того часу, яка заявила про свою економічну підтримку Карпатської України, була Німеччина. Її уряд обіцяв надати закарпатцям грошову позику в сумі 100 тисяч золотих „на зимову поміч для найбідніших”⁴⁰. У Карпатську Україну готувалася виїхати господарсько-промислова комісія для „усталення планів розбудови” краю⁴¹. Ініціативу проявила також управа УНО в Німеччині, яка видала „комунікат у справі збірки на національний фонд Карпатської України”⁴². Редакція газети „Діло” вірила в „виразне прихильне ставлення до національного самовизначення Закарпаття нацистського органу „Фелькішер Беобахтер”⁴³.

Карпатська Україна мала взяти участь у будівництві автостради „Захід-Схід”, початок якої планувалось на весну 1939 р. На цій більш як тисячокілометровій автостраді 175 кілометрів припадало на територію Закарпаття⁴⁴. Початок її був у Берліні, далі Дрезден-Цінвальд-Тепліц-Шенав-Терезин-Прага. Звідти через Ігнаву-Злін-Жіліна-Пряшів-Вранов-Гуменне-Снива до Ублі. Далі по території Закарпаття мало обійтися у 3,5 млрд.кч.⁴⁵. Підготовчі роботи повинні були розпочатися у листопаді 1939 р.

Уже в жовтні 1938 р. уряд Карпатської України зіткнувся ще з одною складною проблемою, яку негайно потрібно було вирішити – безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась за рахунок галичан, які нелегально переходили польсько-чеський кордон, втікачів з території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Професор В. Доманицький вважав, що „по селах Карпатської України існує хронічне, ніким нереєстроване, але грізне за своїми розмірами та наслідками безробіття”⁴⁶. Саме тому, уряд Карпатської України розпочав переговори з урядом Німеччини про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки за кордон. Домовленість була досягнута.

5 січня 1939 р. Міністерство господарства Карпатської України телеграфувало ведучому окружного уряду посередництва праці в Хусті Отто Гаєку:

„Транспорт робітників в числі 110 душ від'їжджає дня 8 січня 1939 до Німеччини... Вашим обов'язком в Пряшеві буде закупити за виінкасовані від робітників гроші залізничні білети за половину ціни на особливий поїзд до Братислави, а доглянути, аж всі робітники всядуть в порядку до поїзду, який виїжджає з Пряшева в 21.05 год.”⁴⁷

16–17 січня в Хусті відбулося засідання делегацій Німеччини, Чехословаччини і Карпатської України, на якому обговорювалось питання прийняття на роботу закарпатців. Представник делегації краю звітувався в Міністерство господарства країни: „17 січня 1939 р. я подав німецькій делегації оголошене мені число 4000 робітників, котрих влада може дати Німеччині. Зачим не маємо кваліфікованих робітників, будуть прийняті наші робітники, як сезоніві... Видатки, зв'язані з паспортами і дорогою на границі Німеччини наші, місце після умови – несуть робітники самі, а від німецької границі, по перебранню робітників, несе Німеччина. Платня робітникам і інші вигоди є як у їх власних робітників”⁴⁸. А. Волошин вагався, чи варто відпускати таку велику кількість дорослого населення напередодні виборів до Союму Карпатської України, коли їх голоси будуть необхідні.

20 січня 1939 р. Німеччина звернулася до представника уряду Карпатської України в Празі з проханням направити на працю закарпатських дівчат. Той негайно інформував про це Міністерство господарства: „Кілько дівчат могло би від'їхати на працю до... Німеччини як служниці в роботах (вік від 18-30 літ). До Німеччини можуть від'їхати лиш ті дівчата, які вміють хоч трохи по-німецьки”⁴⁹.

Німеччина неодноразово зверталася до уряду Карпатської України з проханням дозволити їй „переводити приймання на працю сама по наших селах”⁵⁰. Уряд А. Волошина відповідав відмовою: „оскільки ходить о приймання робітників по наших селах делегацією, вважаємо цей поступ за невідповідний і недоцільний. Набор робітників переведуть наші посередники праці”⁵¹.

Незважаючи на заборону, мали місце випадки самостійного вербування німецькими агентами людей на працю до Німеччини. 21 лютого 1939 р. Міністерство Внутрішніх Справ у Хусті зафіксувало такий випадок в районі Синевирська Поляна – Синевир. Реакція уряду була обережною: „Прохаємо сейчас казати діло розслідити і зробити відповідні зауваження, звертаємо лиш увагу щоби це було переведено обережно, щоб і людей тим не побурити, що уряди перешкоджають в посередниченню праці, а дальше, щоби агенти не могли оправдано на нас жалуватися”⁵².

В лютому 1939 р. уряд Карпатської України готував нові партії людей на працю до Німеччини. 27 лютого німецьке міністерство праці потребувало

„50 родин з дітьми на земледільські роботи до Саксонії. Мешкання даром та платня 1200 марок”⁵³. Всі заробітчани повинні були пройти медичний огляд у австрійського лікаря. Такою була вимога Німеччини.

Планувалося відправлення до Німеччини нової партії в кількості 5000 чоловік. До першої групи мали ввійти „200-300 вільних хлопців і дівчат в віці від 14 до 18 років, які мають від'їхати як хліборобські помічники до Німеччини. Услів'я: мешкання і страва даром та місячно 15-20 марок готівкою. Додому сміє кожний післати з того 10 марок”⁵⁴.

27 лютого 1939 р. представники Німеччини просили підготувати списки людей з конкретно визначених професій: „земледільські робітники, цегольняні робітники, робітники в каменоломнях, будівельні робітники, гірники, лісові робітники, робітники без професії”⁵⁵. Відбір робітників лісу повинен був бути зваженим і раціональним. Висловлювалося прохання, „щоби не забрали случайно робітників з тих околиць, де будуть їх потребувати самі для праці в лісах”⁵⁶. Ще 13 січня 1939 р. 75 робітників від'їхало за кордон⁵⁷.

Отже, завдяки встановленню економічних і політичних стосунків Карпатської України з Німеччиною, зокрема, завдяки відправці окремих партій робітників на працю до рейху, кількість безробітних зменшилася, хоча ця проблема так і не була вирішена.

3. ПРЕСА НІМЕЧЧИНИ 1938-1939 рр.

ПРО КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ

Вже починаючи з жовтня 1938 р. німецькі офіційні і напівофіційні видання звертають увагу на те, що підкарпатська проблема робиться актуальною. Аналогічна оцінка давалася і проблемі словацької автономії. 7 жовтня 1938 р. берлінське радіо, висловлюючи вірність пронімецькій політиці, заявило: „До плану польсько-угорського кордону Німеччина ставиться дуже холодно”. Прем'єр Словаччини Й. Тісо дав інтерв'ю німецьким часописам „Гамбургер Френденблат” і „Ляйпцігер Наестен Нахріхтен”, в якому ознайомив їх з основними напрямками внутрішньої і зовнішньої політики словацької влади. Не обминув Й. Тісо і відносин між його країною та Підкарпатською Руссю. Він заявив, що після проголошення Словаччиною незалежності, „підкарпатські українці... підуть тою самою дорогою, якою пішли словаки”, і що Словаччина не може з цим не рахуватися. До цього додамо, що українці Закарпаття не тільки пішли тією ж дорогою, але навіть ставили питання (після окупації краю Угорщиною) про приєднання до Словаччини⁵⁸.

Німецька преса постійно поміщала на своїх сторінках матеріали, в яких накреслювалося міжнародне становище Карпатської України і ставлення європейських країн до краю. Так, 15 жовтня 1938 р. німецький часопис „Берлінер Берзецайтунг” підкреслив, що в „останньому часі поширилися різні вісті про цілі й закулісні акції Угорщини супроти Чехословаччини. Ці вісті ставлять в підозріння Польшу й Угорщину, що Угорщина й Польша ведуть політику, яка ґрунтується менше на принципі права на самовизначення народів, а значно більше на експансивних міркуваннях”. Неоднозначно заявлялося про наміри Угорщини захопити Закарпаття. Із даної статті видно, що Німеччина, яка в питанні Словаччини та Підкарпаття стоїть на позиціях права цих територій на самовизначення і виступає проти агресивних планів Угорщини. Негативне ставлення уряду краю до Угорщини німецьке інформаційне Бюро пояснювало багаторічною політикою цієї країни по відношенню до Закарпаття. „Підкарпатські українці, – констатувало НІБ, – зовсім не забули ворожого угорського панування і сподіваються тепер у союзі з визволеною Словаччиною краще запевнити свої автономні права”.

17 жовтня 1938 р. редактор „Фелькішер Беобахтер” інженер Біган взяв інтерв'ю у державного секретаря Підкарпатської Русі о. Августина Волошина. Майбутній карпатський прем'єр заявив, що „Мадярщина не одержить ані

одного українського села, хіба свою чисто етнічну територію". Однак, майбутні події засвідчили протилежне. Німецький часопис „Данцігер Форпостен” застерігав Польщу від втручання у внутрішні справи краю.

Позиції німецького уряду в питанні Карпатської України накреслило німецьке агенство „Дойчер Дінет”. Ось деякі основні положення:

1) Німеччина вплинула на Будапешт і Прагу. Канцлер Гітлер не допустить до здійснення угорських зазіхань на Закарпаття.

2) Запропонована Будапештом конференція 4-х зустрінена в Німеччині без особливого ентузіазму. Німеччина підтримує переговори виключно між Прагою і Будапештом.

3) Німеччина вважає, що підкарпатська проблема повинна бути з'ясована аналогічно за судецьким сценарієм. Угорщина одержить угорські населені пункти, але перестане плекати надії на плебісцит.

4) Італія перейшла на бік Німеччини у питанні Карпатської України.

31 жовтня 1938 р. берлінське радіо заявило про проведення 2 листопада 1938 р. у Відні конференції з питань кордонів між ЧСР та Угорщиною. „Буде це лиш початок праці” – заявив диктор берлінського радіо.

Берлінська преса постійно поміщала матеріали, в яких заперечувала чутки, розповсюджені Угорщиною про Карпатську Україну. Кореспондент німецького інформбюро повідомляв з Хуста: „Відомості про неспокій на Підкарпатті є видумані. Що правда, ще є старання вислати на Карпатську Україну чужі, заграничні елементи, щоб вони викликали неспокій, але незважаючи на це, усі українські уряди працюють нормально. Всюди панує повний порядок”. Отже, відповідальність за порушення спокою в країні, Німеччина покладала на угорських терористів, які дестабілізували обстановку в краї.

Ряд матеріалів німецької періодики висвітлювали хід і підсумки Віденської конференції (арбітражу) 2 листопада 1938 р., в ході якої від краю до Угорщини відійшли найбільш економічно розвинуті південні райони країни (Ужгород, Мукачево, Берегово). На думку німецького часопису „Франкфуртер Цайтунг” ці рішення є остаточними і Угорщина „не зможе їх безкарно порушити”. Необхідно відзначити, що Угорщина на певний проміжок часу з цим погодилася, що викликало обурення у Варшаві. Німецький щоденник в Данцігу „Форпостен” 26 листопада 1938 р. помістив статтю „Польське розчарування Угорщиною є велика...”. „У Варшаві ніхто не думав, – повідомляв „Форпостен”, – що Мадярщина не піде за польською радою, виступить проти Карпатської України. В Польщі говорилось зовсім ясно про мадярське збройне братерство, рахувалось на мадярський темперамент і було переконання, що Мадярщина не буде зважати ані на віденське рішення, ані на інші

обставили...". Однак, необхідно зауважати, що спільні дії угорських і польських терористів не припинялися виключно до захоплення території краю фашистською Угорщиною, про що неодноразово заявляв А. Волошин і просив втручання Німеччини.

8 січня 1939 р. „Фелькішер Беобахтер” під назвою „Український народ буде жити” помістив виступ прем’єр-міністра А. Волошина з нагоди різдв’яних свят. Карпатський прем’єр однозначно запевнив: „Наша держава, як найменша частина земель, заселених нашим українським народом, новий рік зустрічає з великими надіями. Вона осягла свою свободу, своє визволення. На чолі нашої Карпатської України стоїть влада, заложена з представників наших широконародних провідників, які є зв’язані з народом не тільки спільними ідеями, політичними стремліннями до кращої майбутності, але вони пов’язані з народом нерозривними зв’язками правдивої братерської любові й відповідальності”. 4 січня „Фелькішер Беобахтер” видав додаток до газети під назвою „Карпатська Україна”, до якого ввійшли три великі статті: „Народ перероджується”, „Держава в розбудові” і „Господарське становище”. Німецькі економісти дійшли висновку: „Часто висказується погляд, що Карпатська Україна, як автономна держава в рамках Чехословаччини, є господарськи нежиттєздатним твором, однак дійсність заперечує цей погляд. Багатство дерева і надра землі, тваринництво і великі можливості для експорту хліборобних продуктів забезпечують Карпатській Україні не тільки господарську життєздатність, але можуть стати основою господарського розвитку, в який сьогодні мало хто вірить”.

До Закарпаття була прикута увага відомих фахівців Європи. На німецькому книжковому ринку в лютому 1939 р. з’явилася книга Михайла Чулюкідзе під назвою „Україна”. Готувалася до друку книга про Україну відомого дослідника Сходу Акселя Шмідта. В ній чимало місця було виділено на історію Карпатської України. Вже одна назва книги – „Україна – країна майбутнього” – свідчила про оптимізм автора. Праця побачила світ у червні 1939 р., тобто вже тоді, коли Карпатська Україна була окупована військами гортистської Угорщини. Але, не дивлячись на це, Аксель Шмідт писав: „Не дивлячись на кровопролиття, Карпатська Україна була сповнена бажання, доказуючи волю і стремління українців, в майбутньому бачити і створити свою власну державу”⁵⁹. Були завершені такі видання, як „Україна й національна політика Советов”, „Українська література на службі своєї нації”, „Карпатська Україна” та ряд інших, що свідчило про актуальність даної проблеми. Як повідомив „Фелькішер Беобахтер” – „віденське видання, кажуть, щодня лежить на столі Вождя Гітлера”.

Німецька преса почала серію статей про обурення в Карпатській Україні у зв’язку з призначенням третім міністром Карпатської України чеського

генерала Льва Прхали. Орган маршала Г.Герінга „Ессенер Национал Цайтунг“ опублікував статтю, спрямовану проти цього акту празької влади. Цей часопис твердив, що „генерал Прхала жонатий з московкою і відомий як симпатик Росії. Іменування його міністром мало метою втримати на території Карпатської України старий курс Бенеша“. Часопис висловлювався, що цей акт є спробою „звзути автономні права української республіки, зв’язаної федеративно з Прагою“. Друкований орган Герінга застерігав Прагу від продовження подібних акцій.

Починаючи з лютого 1939 р. німецький часопис у Братіславі „Гренцбота“ почав публікувати великої статті „Карпатська Україна під натиском“. „Народне господарство Карпатської України, ~ пише „Гренцботе“, ~ є залежним у великій мірі під правильного залізничного переходу через Мадярщину. Одиночний залізничний шлях, що зв’язує ту країну зі Заходом, веде по устійненню нових кордонів через мадярську територію і стоїть під мадярським контролем. Дороги через Польщу є від довшого часу для всякого руху перервані так, що рух через Мадярщину став життєвим питанням для Карпатської України. І хоч Мадярщина віденським рішенням була зобов’язана розпочати режимний переїзд найпізніше до 10 січня ц.р. і хоч усі технічні переговори були покінчені, мукачівський інцидент дав мадярському урядові нагоду відложити знову здійснення договору“. Тижневик підкреслював, що незважаючи на різке погіршення економічного становища краю, закарпатці „дозрівають до стану політичного чинника нечуваної сили... населення сьогодні представляє політичну силу, яка в своєму об’єднанні відбиває навіть найсильніші напади з чеської сторони та із закордону. Карпатоукраїнський народ, з його скромністю й господарською невибагливістю, не може зігнути коліна і марними є всякі намагання, що на те рахують. Очі всього світу є звернені на цю геройську боротьбу, що її веде Карпатська Україна за свою новозбудову самостійність. Хоч як необхідний є господарський розвиток краю, то все ж з повною певністю треба сказати, що той край не дасться ограбити з його волі господарським і політичним натиском. Лише брутальне і переможне збройне насильство могло б згнобити цей народ“.

Свідченням високої національної свідомості карпатських українців були наслідки виборів до Союму Карпатської України, на яких 92,4% населення проголосувало за Українське Національне Об’єднання, яке очолював соратник А.Волошина Ф.Ревай. Німецький часопис „Берлінер Берзен Цайтунг“ писав 10 лютого 1939 р. „Боротьба одного народу за самовизначення багато дала Карпатській Україні за останні два десятиріччя й ствердила, що Союм має стати майбутнім репрезентантом національно-державної суверенності“.

Ессенська газета „Націонал Цайтунг” 12 січня 1939 р. у статті „Карпатська Україна йде до виборів” стверджувала: „В очах українців є ця неділя історичною датою, бо ж це від упадку західноукраїнської державності в 1920 р. відбуваються вперше в одній частині широкої української етнографічної території вибори до власного законодавчого парламенту, що має стати символом державної самостійності. Це йде до виборчої урни народ, що його захопила проречисто хвиля національного пробудження”. Поряд з цими рядками німецька газета улесливо констатувала: „Німці обходять виборчий день теж як своє свято, бо між ними й українством панує нічим незапаморочена згода, яка виявляється саме при цих виборах в тому, що німцям дозволено на заступництво в Соймі, хоч правно-формально вони не могли цього домагатися”. Дійсно, у Соймі було виділено місце для представника німецької меншини у Закарпатті Ольдофреді. Можна зрозуміти такий крок А.Волошина, спрямований на дружність у німецько-українських відносинах.

Перші повідомлення про підсумки голосування німецька преса подала вже 13 лютого 1939 р. Кореспондент німецької газети підкреслював, що найхарактернішим є величезний відсоток голосів „так”. „Дойче Альгемайне Цайтунг” 15 лютого помістила передову статтю про значення виборів, протиставляючи стабілізуючому значенню виборчої перемоги перервання поляками останнього залізничного сполучення з Карпатською Україною. Ессенська „Націонал Цайтунг” 14 січня писала в статті „Самовизначення Карпатської України”: „Ніхто не може заперечити, що це сильна участь у виборах, яка впливала з готовності, яку мусимо назвати національним проникненням українства”. Інший німецький щоденник „Берлінер Берзан Цайтунг” сподівався, що „треба очікувати, що завдяки виборчому вислідві... остаточно зникне всякий ґрунт для спроб різного саботажу, коли ясне національне самовизначення українців репрезентують з усіх боків, то мусіло б прийти врешті до незакаламученої співпраці між Прагою й Хустом, що є кончене для інтересу держави однаково з внутрішнього і зовнішньополітичних поглядів”. „Мінхенер Ноесте Нахрїхтен” стверджувала, що „вислід виборів є теж недвозначною відповіддю на спроби пражських центристичних кіл поставити Карпатську Україну наново під чеське панування”. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передав враження німецького журналіста після виборів: „Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (тобто, 98% проголосувало за УНО – М.В.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: „Видиш нашу гордість, чужинце”. Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя” 60.

Незважаючи на повну перемогу українського напрямку на виборах до Союму, угорська преса не переставала подавати дезінформаційні матеріали про Карпатську Україну. „Фелькішер Беобахтер” 15 лютого 1939 р. помістив статтю „В Мадярщині прочитали це інакше...”, яка звинуватила угорську газету „Постер Лійод” у брехні проти Карпатської України. У цьому ж номері були поміщені матеріали про виникнення „Українсько-німецького товариства”, „Товариства для боротьби з комунізмом” в Хусті, про дозвіл німецькій меншині використовувати нациську свастику, про художню виставку Карпатської України в Парижі, про випуск поштової марки, присвяченої Союму. Зустрічаються матеріали про Карпатську Січ.

Таким чином, німецька преса регулярно поміщала матеріали про народногосподарське та політичне становище Карпатської України. Статті і повідомлення, поміщені в німецькій періодиці 1938-1939 рр. свідчили про доброзичливість відношення Німеччини до Карпатської України. Однак, наступні події засвідчили протилежне. Чи дає такий перебіг подій право звинувачувати уряд А.Волошина? Німеччина була єдиною країною, яка обіцяла Карпатській Україні своє покровительство. Враховуючи той факт, що жодна з великих країн того часу цього не робила, політичну орієнтацію кабінету А.Волошина на Німеччину слід вважати оправданою і такою, що була спрямована на забезпечення територіальної цілості кордонів молодій державі. Орієнтуючись на Німеччину, Августин Волошин і його однодумці думали про Україну. Це підтверджується меморандумом делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р., „Карпатська Україна, – говорить в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства”⁶¹.

ПРИМІТКИ:

1. Худянич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938-1939 роках // Тези наукової конференції „Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст. – Ужгород, 1992. – С. 124.

2. Закарпатський Обласний Державний Архів /далі – ЗОДА/, ф.3, оп. 2, спр.8, арк. 1.

3. Там же, оп. 1, спр. 45, арк. 4.

4. Гренджа-Донський В. Щоденник // Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. УІІІ. – Вашингтон, 1987. – С. 144.

5. ЗОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк. 1.

6. Цит. по: Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. – С. 469.

7. Там же. – С. 472.

8. ЗОДА, ф. 17, оп. 2, спр. 383, арк.19.

9. Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк. 1.

10. Стерчо П. Карпато-українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Львів, 1994. – С. 72.

11. Центральний Архів Міністерства Державної Безпеки СРСР (далі – ЦАМДБ СРСР), Н-17681, Справа А.І. Волошина, арк. 10.

12. ЗОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 42, арк. 1.

13. Кучереп М.М., Савчук М.А. Метаморфоза Українського Національного Козацького товариства в міжвоєнний період (1920-1939 рр.). Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 63.

14. Косик В. Названа праця. – С. 53.

15. Jaroslav Kokoska. Amiralul Canaris. – Editura militara, 1970. – S. 164.

16. Книш З. Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках. – Торонто, 1960. – С. 431.

17. Vojensky historicky archiv (далі – ВНА), і.с. 79/13/3/8.

18. ВНА, і.с. 17/4/13.

19. ВНА. і.с. 17/5/13/; і.с. 17/10/113.

20. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1992. – С.89.

21. Гренджа-Донський В. Щоденник. – С. 87.
22. Нова свобода. – 1938. – 27 лист.
23. Діло. – 1938. – 20 лист.
24. На переломі. – 1939. – ч. 5.
25. Поп И.И. Чехословацко-венгерские отношения. 1935-1939. – М., 1972; його же: Польско-венгерский альянс в период Мюнхена // Мюнхен – преддверие войны. – М., 1988. – С. 167-200; Сливка Ю.Ю. Підступи міжнародної реакції на Закарпатті. – Львів, 1966; Пушкаш А.И. Венгрия во второй мировой войне. – М., 1963; Фляйшхауер И. Пакт – Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. – М., 1991; Стерчо П. Названа праця; Косик В.В. Названа праця; Adam, Magda. Allianz Hitler–Horthy–Mussolini. Dokumente zur ungarischen Außenpolitik. 1993-1994. – Budapest, 1966; Budurowycz V.B. The Ukrainian Problem in international politics, October 1938 to March 1939, in: Canadian Slavonic Papers 3 (1958). – S. 59-75; Gondor, F. Zakarpatskaja Ukraina v peanach merdunarodnoj rearii v 1938-1939. Moskva, 1967. – S. 193-196; Karpaten – Ukraina. – New-Jork, 1938 Nowak, Robert. Von der Karpaten-Ukraine zum Karpatenland in: Zeitscher (ff fur Geopolitik (mai 1939). – S. 313-322.
26. Краткая история Чехословакии с древнейших времен до наших дней. – М., 1988. – С. 359.
27. Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. – М., 1991. – С. 479.
28. Косик В. Названа праця. – С. 480.
29. Там же. – С. 479.
30. Див: Stercho, Peter George. Diplomacy of double morality: Europe, s crossroads in Carpato-Ukraine, 1919-1939. – New-Jork, 1971.
31. Фляйшхауер И. Названа праця. – С. 93.
32. Цит. по: Стерчо П. Названа праця. – С. 209.
33. Цит. по Косик В. Названа праця. – С. 477.
34. Інструкція вказівки рейхскомісару від рейхсміністра окупованих східних територій // Заповіт. – 1991. – № 11. – С. 5.
35. ЦАМДБ СРСР, Н-17681, арк. 12.
36. Нова зоря. – 1939. – 27 квіт.
37. Там же. – 30 квіт.
38. Офіцинський Р. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі (студія та документи // „Молодь – Україні”. Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету. – Т. 1. – Ужгород, 1994. – С. 9-13.

39. ЦАМДБ СРСР, Н-1761, арк. 12.
40. Жіноча воля. 2 1939. – ч. 1.
41. Там же. – 1938. – ч. 14.
42. Там же. – 1939. – ч. 6.
43. Діло. – 1938. – 8 жов.
44. Білак С.М. Народ за ними не пішов. – Ужгород, 1981. – С.169.
45. Нова свобода. – 1938. – 22 лист.
46. Там же.
47. ЗОДА, ф. 19, оп. 3, спр. 500, арк. 10.
48. Там же, арк. 11.
49. Там же, арк. 3.
50. Там же, арк. 10.
51. Там же, арк. 11.
52. Там же, арк. 36.
53. Там же, спр. 499, арк. 43.
54. Там же.
55. Там же, спр. 500, арк. 17.
56. Там же.
57. Там же, арк. 25.
58. ЦАМДБ СРСР, Н-17681, арк. 15.
59. Axel Schmidt. Ukraine Land der zukunft Verlag Reimar hobbing. – Berlin, 1939. – S. 188.
60. ЗОДА, ф. 3, оп. 2, спр. 5, арк. 5, 6.
61. Косик В. Названа праця. – С. 468.